

MÜXTƏLİF ÖLKƏLƏRDƏ QADIN HÜQUQLARININ QORUNMASI MEXANİZMLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ ANALİZİ

Lamiyə Zeynalova*

Xülasə

Qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyi problemi hər şeydən əvvəl ölkədə insan hüquqları üzrə qanunvericiliklə bağlıdır. Lakin cəmiyyətdə tarixən formalaşan adət-ənənələr, iqtisadi konyunktura, təhsil səviyyəsi və sair amillər də təsirsiz ötürmür. Elə ona görə də ölkələr qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyi ilə bağlı problemin həllində bir-birindən kəskin fərqlənən səviyyələrdə inkişaf edirlər.

İnsan hüquqları, həmçinin qadın hüquqları ilə bağlı beynəlxalq konvensiyalara qoşulma, beynəlxalq və regional mexanizmlərdən istifadə hələ o demək deyil ki, problemin həlli sahəsində ölkələr eyni səviyyədə inkişaf edəcəklər. Bunu Dünya İqtisadi Forumunun apardığı tədqiqatlar da sübut edir. Belə ki, 2001-ci il üzrə Dünya İqtisadi Forumunun Hesabatlarına əsasən qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyinin təmin edilməsi üzrə ölkələrarası müqayisədə ilk onluqda həm coğrafi mövqeyinə, həm də iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə bir-birindən ciddi fərqlənən ölkələr daxil olub. Burada liderlik İslandiya aiddir. Finlandiya, Norveç, Yeni Zelandiya, İsveç, Namibiya, Ruanda, Litva, İrlandiya və İsveçrə ilk onluğa daxildir. Lakin qadınlara qarşı istənilən zorakılıqla, o cümlədən məişət zorakılığı ilə bağlı hüquqpozmalar belə qiymətləndirmələrdə nəzərə alınmur. Qadınlara qarşı zorakılıq hallarının 2000-2018-ci illəri əhatə edən dövr üçün statistikasını Dünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən aparılıb. Bu statistika adətən sorğulara əsaslanır. Dünya Səhiyyə Təşkilatı qadınlara qarşı zorakılığa ciddi sağlamlıq problemi kimi yanaşır. Belə zorakılıqlar qadınlarda uzunmüddətli fiziki sağlamlıq problemi yadaraq əksər hallarda reproduktiv və psixi sağlamlığın pozulmasına səbəb olur.

Açar sözlər: *qadın hüquqları, insan hüquqları, fiziki zorakılıq, psixi zorakılıq, sağlamlıq problemləri, Qlobal Gender Boşluğu İndeksi*

Dünya Səhiyyə Təşkilatı (DST) qadınlara qarşı zorakılığın insan hüquqları ilə, fiziki və psixi sağlamlıqla, sosial və iqtisadi inkişaf əlaqəsini əsas götürərək, belə zorakılığa qarşı mübarizənin aktiv təşkili üçün zorakılıq həddinin kəmiyyətcə qiymətləndirilməsini, ölkələrarası müqayisələrin aparılmasını zəruri hesab edir. Metodoloji olaraq, belə qiymətləndirmələr zorakılığın qarşısının alınması üçün ilkin addım hesab edilə bilər.

DST-nin QZYZ üzrə Qlobal Məlumat bazası qadınlara qarşı iki növ zorakılıq haqqında məlumatları əhatə edir. Birincisi intim partnyor zorakılığı, ikincisi isə partnyor olmayan birisi tərəfindən cinsi zorakılıq. Qeyd edək ki, sorğu zamanı sorğuya cəlb edilən qadınlardan indiki və keçmişəri tərəfindən və ya birgə yaşadığı kişi tərəfindən bir və ya bir neçə dəfə fiziki və ya cinsi zorakılığa məruz qalması, hər hansı formada fiziki zərərvermə ilə zorakılıq aktlarının baş verməsi, məsələn, şillə vurmaq, sağlamlığına ziyan vurmaqla itələmək, boğma və ya yandırma və sair formalarda fiziki zorakılıq hallarının olub olmaması, həmçinin qorxutma yolu ilə və ya hər hansı yolla cinsi əlaqəyə məcbur etmə hallarının

---

* Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

olması soruşulur. Partnyor olmayan birisi tərəfindən cinsi zorakılıq halları ilə bağlı sorğular da müəyyən metodika ilə hesablanır.

Göründüyü kimi, praktikada qadınlara qarşı zorakılığın çoxlu sayda formalarının olmasına baxmayaraq, DST yalnız iki formalı zorakılığı qeydiyyatla alaraq qiymətləndirmələr aparır.

DST-nin 2018-ci il üzrə hazırladığı Hesabatda qeyd edilir ki, “Qadınlara qarşı zorakılığın bu hesabatda əhatə olunmayan digər formalarına qohumlar, işəgötürənlər və ya başqaları tərəfindən fiziki zorakılıqlar, həmçinin qadınların öldürülməsi, o cümlədən “şərəf” adı ilə qətlər, qadın alveri və zorakılığın digər formaları daxil deyildir” [0]. Elə ona görə də belə qiymətləndirmələri qadınlara qarşı zorakılığın qiymətləndirilməsində tam və əhatəli hesab etmək olmaz. Buna baxmayaraq, məhz belə formalı zorakılıqlar üzrə qiymətləndirmələr apararaq ölkələr üzrə müəyyən fikir yürütmək olar. Qeyd edək ki, DST-nin belə qiymətləndirmələri BMT-nin Davamlı İnkişaf Hədəfləri (2015-2030) üzrə qlobal və regional səviyyədə ilk qiymətləndirmədir və bu hədəflərin yerinə yetirilməsində mühüm töhvə ola bilər. Bu qiymətləndirmələrin dəyəri təkcə onun mahiyyəti ilə deyil, həm də geniş coğrafi ərazidə, 161 ölkədə yaşayan müxtəlif millətlərə, etnik qruplara aid əhali arasında 2000-2018-ci illəri əhatə edən dövrlərdə aparılan sorğu ilə bağlıdır.

Qeyd edək ki, sorğu zamanı istifadə edilən metodologiya ölkələr üzrə “Qadınlara qarşı zorakılığın yayılmasını” qiymətləndirməyə imkan verir. Burada yayılma zorakılığa məruz qalan qadınların sayının sorğuya cəlb edilən qadınlar arasında risk altında olan qadınların sayına olan nisbəti kimi qiymətləndirilir. Beləliklə, yayılma səviyyəsi ilk baxışda zorakılığa məruz qalmış qadınların sayı ilə düz, risk altında olan qadınların sayı ilə tərs mütənəsib olur. Lakin nəzərə alsaq ki, zorakılığa məruz qalmış qadınların sayı da risk altında olan qadınların sayından müəyyən formada asılıdır, onda yayılmanın kəmiyyətə müəyyən edilməsi bir qədər mürəkkəbləşir.

Sorğunun nəticələrinin obyektivliyinə xələl gətirən digər mühüm amil sorğunun aparıldığı ölkələrdə adət-ənənə ilə, qanunların aliliyi ilə, əhalinin təhsil və iqtisadi səviyyəsi ilə də bağlıdır. Belə ki, bəzi ölkələrdə qadınların iqtisadi cəhətdən müstəqil olmaması və ya mövcud adət-ənənələr sorğuya düzgün cavabların verilməməsinə və nəticələrdə xətaların artmasına səbəb ola bilər. Buna baxmayaraq, sorğuya cəlb edilənlərin, ölkələrin sayının çox olması, həmçinin əhatə etdiyi dövrün uzunmüddətli olması xətaların mümkün qədər azalmasına səbəb olur.

Beləliklə, DST-nin Qadınlara Qarşı Zorakılığın Yayılmasına dair 2018-ci il üzrə Hesabatına əsasən 15 və daha çox yaşlı və nə vaxtsa nikahda olan qadınların 26%-i (641 milyon) həyatları boyu ən azı bir dəfə zorakılığa məruz qalmışlar. 2018-ci il üzrə (12 ay ərzində) isə belə qadınların sayı 245 milyondan çoxdur (10%). 15-49 yaş arasında olan və həyatları boyu ən azı bir dəfə zorakılığa məruz qalan qadınlar isə 27% təşkil edirlər. Hesabatın üstün cəhətləri ondan ibarətdir ki, burada regionlar və ölkələr üzrə qiymətləndirmələr yer alır. Belə

qiymətləndirmələr imkan verir ki, qadın hüquqlarının daha yaxşı qorunduğu və qadınlara qarşı zorakılığın daha az olduğu ölkələr müəyyən edilsin və onların bu sahədə təcrübəsindən istifadə edilsin. Hesabata əsasən qadınlara qarşı zorakılıq istisnasız olaraq bütün ölkələrdə mövcuddur. Lakin digər regionlarla müqayisədə Afrika, bəzi Asiya ölkələrində və Şərqi Asiya ölkələrində qadınlara qarşı zorakılıq daha çox yayılıb. Hesabata əsasən Mikroneziyada və Melaneziyada 15 və daha çox yaşlı və nə vaxtsa nikahda olan qadınların, uyğun olaraq, 41% və 51%-i həyatları boyu ən azı bir dəfə zorakılığa məruz qalmışlar. 2018-ci il üzrə (12 ay ərzində) isə bu ölkələrdə zorakılığa məruz qalan qadınlar uyğun olaraq, 22% və 30% təşkil edirlər.

DST-nin Qadınlara Qarşı Zorakılığın Yayılmasına dair 2018-ci il üzrə Hesabatına əsasən Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılıq halları yuxarıda qeyd etdiyimiz göstəricilər üzrə orta dünya göstəricisindən xeyli azdır. Belə ki, 15-49 yaşlı və nə vaxtsa nikahda olan qadınlara qarşı həyat boyu fiziki və seksual zorakılıq halları 11%, bir il (2006) ərzində baş verən zorakılıq halları isə 5% təşkil edirdi. Bu orta dünya göstəricisindən 2.5 dəfə azdır. Asiya regionu ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanın mövqeyini normal hesab etmək olar. Belə ki, bu regionda orta göstərici dünya üzrə orta göstərici ilə üst-üstə düşür (27%). Lakin bu regionda Banqladeş 50%-lə digər ölkələri ciddi şəkildə üstələyir. Afqanıstan və Timor-Leste üzrə göstəricilər də orta dünya göstəricisindən xeyli çoxdur (uyğun olaraq, 46% və 38%). İslam adət-ənənələrinin üstünlük təşkil etdiyi əksər ölkələrdə qadınlara qarşı zorakılıq halları orta dünya göstəricisindən böyükdür. Məsələn, Türkiyədə 32%, İranda 31%, Pakistanda 31%, İrakda 26% zorakılıq halları qeydə alınıb. Qeyd edək ki, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda bu göstəricilər digər regionlarla müqayisədə xeyli azdır. Məsələn, Qazaxıstan 16% və Gürcüstan 10% -lik göstərici ilə bəzi inkişaf etmiş ölkələr üzrə olan göstəriciləri qabaqlayırlar.

Qadınlara qarşı fiziki və cinsi zorakılıqlar üzrə ölkələrarası müqayisələr deməyə əsas verir ki, yalnız qanunvericilik sistemi ilə bu problemi aradan qaldırmaq mümkün deyil. Bu problemin həlli çoxlu sayda amillərdən, o cümlədən, cəmiyyətdə uzun müddət formalaşmış və oturuşmuş adət-ənənələrdən, cəmiyyətdə ailə münasibətlərindən, əxlaqi davranışlardan və sair asılıdır. Şübhəsiz ki, qadınlara qarşı zorakılığın mövcudluğunda insanların rifah səviyyəsi də müəyyən rol oynayır. Lakin bu rol aparıcı deyil. Məsələn Kuba Respublikasında rifah səviyyəsi ABŞ-da olduğundan xeyli aşağı olsa da qadınlara qarşı zorakılıq halları 2 dəfəyə qədər azdır. Avropanın əksər ölkələrində bu göstərici Cənubi Qafqaz ölkələrinə aid göstəricidən, o cümlədən Azərbaycana aid göstəricidən xeyli yüksəkdir. Qadınlara qarşı bəzi regionlarda min illərlə formalaşan münasibət həyat şəraitinin necə olmasından asılı olmayaraq, ciddi dəyişikliyə uğramayıb. Belə ölkələrdə həyat şəraitinin çətinləşməsi, rifah səviyyəsinin aşağı düşməsi nəinki qadına qarşı zorakılığı artırmayıb, əksinə kişilərdə qadına qarşı qayğıkeşliyə və məsuliyyətə pozitiv təsir edib. Buna ən gözəl misal İsrail üzrə göstəricilər ola bilər. Bu ölkədə 15-49 yaşlı və nə vaxtsa nikahda olan qadınlara

qarşı həyat boyu fiziki və seksual zorakılıq halları 4-7%, bir il (2005) ərzində baş verən zorakılıq halları isə 4% təşkil edib. Bu orta dünya göstəricisindən təqribən 6 dəfə azdır. Burada dini baxışlar əsasında ailələrdə qadına verilən dəyər və cəmiyyətdə qadına göstərilən yüksək hörmət hissinin daim təbliği öz təsirini göstərib.

Qadın hüquqlarının müdafiəsi və gender bərabərliyi üzrə daha qabaqcıl təcrübənin əldə edilməsi üçün ölkələrarası müqayisə metodlarından biri də Dünya İqtisadi Forum tərəfindən hazırlanan Qlobal Gender Boşluğu İndeksidir (The Global Gender Gap Index-GGGİ). GGGİ 1) iqtisadiyyatda iştirakın və imkanların, 2) təhsilə cəlb olunmağın, 3) sağlamlıq və 4) siyasi cəhətdən güclənməyin qadınlar və kişilər arasında fərqliliyini müqayisəli qiymətləndirməyə imkan verir. GGGİ-nin əsaslandığı determinantların qiymətləndirilməsi yolu ilə ölkədə gender boşluğunun azaldılmasına və gender bərabərliyinin təmin edilməsi istiqamətində zəruri vəzifələrin müəyyən edilməsinə imkanlar da var.

2021-ci il üzrə hazırlanan Hesabatda 156 ölkə üzrə GGGİ daxil edilmişdir. 2006-cı ildən başlayaraq GGGİ-nin hesablanması üçün istifadə edilən metodologiya hələ də qüvvədədir. Bu metodologiya ölkələrarası sektoral analiz və zaman sırası analizləri aparmaq üçün etibarlıdır. Metodologiyaya əsasən GGGİ faizlə 0-100 bal arasında dəyişir. Balın artması gender boşluğunun hansı dərəcədə artdığını bildirir. Metodologiyaya uyğun olaraq, GGGİ bir neçə sub-indekslərin kompozit indeksi kimi hesablanır.

Qeyd edək ki, 2021-ci ildə açıqlanan 15-ci Hesabatda COVID-19 pandemiyasının təsirləri öz əksini tapıb. 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən gender boşluğu 0,6 faiz azalaraq orta hesabla 68% olub. Gender boşluğunun belə yüksək olması əsasən böyük ölkələrin hesabına baş verir. Belə ki, gender boşluğu olmayan ölkə yoxdur. Lakin bu göstərici bəzi ölkələrdə yüksək, bəzi ölkələrdə isə aşağıdır. 2022-ci il üzrə Hesabatda əsasən GGGİ üzrə ilk onluqda inkişaf etmiş ölkələrlə, yəni İslandiya (0,908), Finlandiya (0,860), Norveç (0,845), Yeni Zelandiya (0,841), İsveç (0,822), İrlandiya (0,804) və Almaniya (0,801) ilə yanaşı Ruanda (0,811), Nikaraqua (0,810) və Namibiya (0,807) da daxildir. Bu bir daha təsdiq edir ki, gender boşluğunun aradan qaldırılması üçün iqtisadi inkişaf göstəriciləri zəruri olsa da kafi deyil. Gender boşluğuna təsir edən əsas amillərin nəzərə alınması şərti ilə qlobal miqyasda gender boşluğunun aradan qaldırılması üçün müxtəlif regionlarda müxtəlif zaman tələb olunur. Məsələn, Şimali Amerika ölkələri üçün 59 il, Avropa üçün 60 il, Latın Amerikası və Karib Hövzəsi ölkələri üçün 67 il, Sub-Saharan Afrika ölkələri üçün 98 il, Yaxın Şərq və Şimali Afrika ölkələri üçün 115 il, Mərkəzi Asiya ölkələri üçün 152 il, Şərqi Asiya və Sakit okean ölkələri üçün 168 il tələb olunur.

Hesabatda Azərbaycan Mərkəzi Asiya regionuna daxil olan ölkə kimi tədqiq edilib. Bu region üçün orta GGGİ 69,1%-dir. Bu ölkələrdə gender boşluğunun aradan qaldırılması üçün 151 il tələb olunur. 2022-ci il üzrə Hesabatda əsasən Azərbaycan 0,687 balla GGGİ üzrə siyahıda 101-ci yerdə qərarlaşıb. 2021-ci ilə nisbətən bu göstərici 0,001 qədər azalmışdır. 2022-ci il Hesabatına

əsasən GGGI-nin birinci sub-indeksi üzrə, yəni “iqtisadiyyatda iştirak və imkanlar” sub-indeksi üzrə Azərbaycan 146 ölkə arasında 0.744 balla 36-cı yerdə, “təhsilə cəlb olunmaq” sub-indeksi üzrə 0,995 balla 55-ci yerdə, “sağlamlıq və sağ qalma” sub-indeksi üzrə 0,941 balla 144-cü yerdə, “siyasi cəhətdən güclənmək” sub-indeksi üzrə 0,069 balla 135-ci yerdə qərarlaşıb. Göründüyü kimi iki sub-indeks üzrə - “sağlamlıq və sağ qalma” sub-indeksi və “siyasi cəhətdən güclənmək” sub-indeksi üzrə Azərbaycanın mövqeyi xeyli zəifdir. Bu göstəricilər üzrə, uyğun olaraq, Belize və İslandiya ən yüksək nəticələrə malikdirlər. Təəssüf ki, bu göstəricilər üzrə Türkiyə aşağı bala (0,123) malikdir. Halbuki Gürcüstan 0,248 balla 57-ci yerdə qərarlaşıb. Digər göstəricilər üzrə, yəni “iqtisadiyyatda iştirak və imkanlar”, həmçinin “təhsilə cəlb olunmaq” sub-indeksləri üzrə Azərbaycan lider ölkələrdən xeyli geridə qalsa da mövcud mövqeyi normal hesab etmək olar. Lakin bu göstəricilər üzrə də mövqeyin yaxşılaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var.

Gender qeyri-bərabərliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan ölçülərdən biri də Gender Qeyri-bərabərliyi İndeksidir (Gender Inequality Index). Bu index 1) reproduktiv sağlamlıq; 2) hüquq və imkanların genişləndirilməsi; 3) əmək bazarı parametrlərindən istifadə ilə ölçülür. GII nə qədər kiçik olarsa, qeyri-bərabərlik də bir o qədər az olar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz digər ölçmə metodları ilə yanaşı GII göstəricisi də Azərbaycan üçün nümunə ola biləcək ölkənin seçilməsinə və bu ölkənin təcrübəsindən yararlanmağa imkan verir.

GII beş sub-indeksin kompozit göstərici olaraq hesablanır. Bunlar 1) “ana ölümü əmsali” (hər yüz min sağ doğulan uşağa); 2) “yeniymələrin doğum nisbəti” (15-19 yaşında hər min nəfər qadına); 3) “parlamentdə yerlərin nisbəti” (parlamentdə qadınların cəmi parlament üzvlərində payı); 4) “ən azı orta təhsili olan 25 və daha çox yaşlı olan gənclərin bu yaşda olan cəmi əhalidə payı”; 5) “məşğulların sayının yaşı 15 və daha çox olan əhəlinin sayında payı” sub-indeksləridir. 2019-cu il üzrə Hesabatda GII indeksi aşağı olan ölkələr yüksək gəlirli ölkələrdir. Bu siyahıda ilk beşlikdə İsveçrə (0,025 bal), Danimarka (0,038), İsveç (0,039), Niderland (0,043) və Belçika (0,043) yer alıb. İqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə zəif ölkələr bu göstərici üzrə xeyli inkişaf etmiş ölkələrdən çox geri qalırlar. Gender qeyri-bərabərliyi üzrə 162 ölkə arasında son beş yeri Mali (0,671), Mərkəzi Afrika Respublikası (0,680), Çad (0,710), Papua Yeni Qvineya (0,725) və Yemen (0,795) bölüşdürür. Azərbaycan bu göstərici üzrə 162 ölkə arasında 0,323 balla 74-cü yerdə qərarlaşıb. Bu göstərici üzrə Gürcüstan 0,331 balla 76 yerdədir. Qeyd edək ki, GGGI üzrə Gürcüstanın mövqeyi Azərbaycanla müqayisədə daha yaxşı olduğu halda GII üzrə Azərbaycan Gürcüstanı bir qədər qabaqlayır. Lakin hər iki ölkədə gender bərabərliyi üzrə mövcud vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Belə ki, Azərbaycanda və Gürcüstanda “ana ölümü əmsali”, uyğun olaraq, 26 və 25-dir. Bu, orta dünya göstəricisindən (204) xeyli az olsa da inkişaf etmiş ölkələrə aid göstəricilərdən çoxdur.

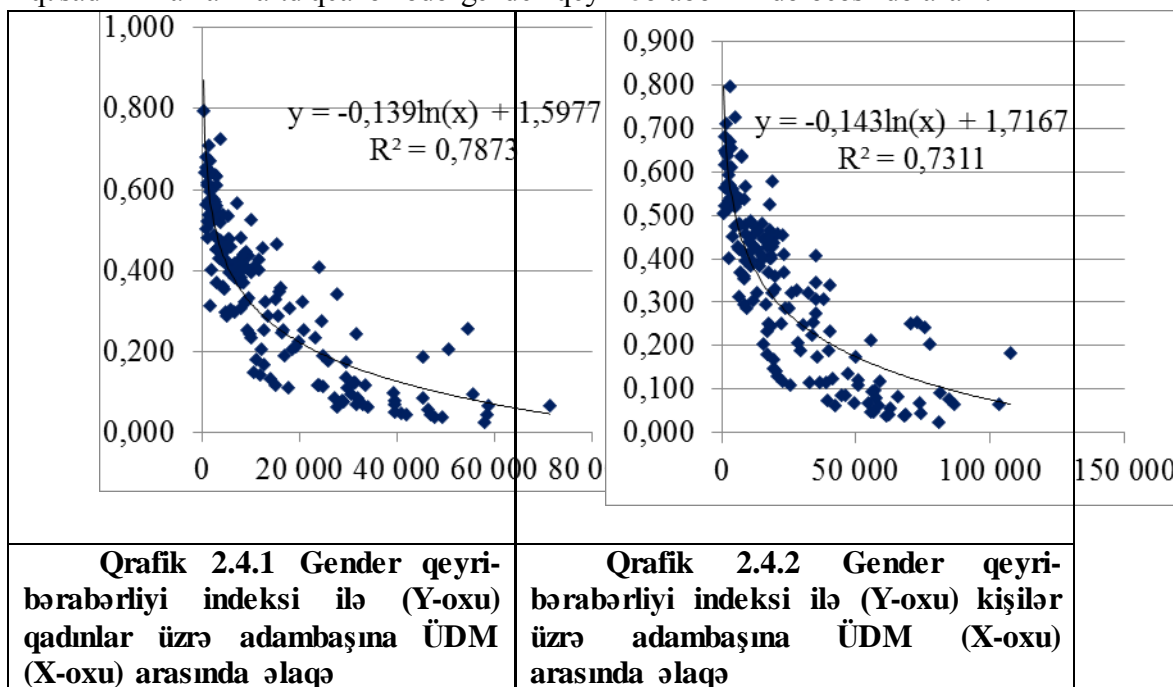
Gİİ-in ikinci sub-indeksi üzrə, yəni “yeniyyətlərin doğum nisbəti” sub-indeksi üzrə ilk beşlikdə Koreya Demokratik Respublikası (0,3), Koreya Respublikası (1,4), Honkonq (2,7), İsveç (2,8), Sinqapur (3,5) yer alıb. Anqola (150,5), Ekvatorial Qvineya (155,6), Çad (161,1), Mali (169,1) və Nigeriya (186,5) 195 ölkə arasında son beş yeri bölüşdürürlər. Azərbaycan bu sıralamada 55,8 balla 125-ci yerdə, Gürcüstan isə 46,4 balla 107-ci yerdə qərarlaşıb. Bu göstərici üzrə həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan inkişaf etmiş ölkələrdən xeyli geri qalır.

Gİİ-nin ”parlamentdə yerlərin nisbəti” sub-indeksi qanunverici orqanda qadınların nisbətini müəyyən edir. Bu göstərici nə qədər az olarsa, gender qeyri-bərabərliyi də bir o qədər yüksək olur. Bu sub-indeks üzrə sıralamada 203 ölkə arasında ilk beşlikdə Ruanda (55,7), Kuba (53,2), Boliviya (51,8), Birləşmiş Ərəb Əmirliyi (50,0) və Meksika (48,4) yer alıb. Bu sıralamada son beş yerdə isə Haiti (2,7), Yemən (1,0), Mikroneziya (0,0), Vanuatu (0,0), Papua Yeni Qvineya (0,0) qərarlaşıb. Bu sub-indeks üzrə orta dünya göstəricisi 24,6%-dir. Azərbaycan bu sıralamada 16,8%-lə 141-ci yerdə, Gürcüstan isə 14,8%-lə 150-ci yerdə qərarlaşıb. Göründüyü kimi bu sub-indeks üzrə göstəricilər ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı deyil. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 47,3%-dən (İsveç) 14,5%-ə (Yaponiya) qədər dəyişir.

Gİİ-nin digər sub-indeksi üzrə, yəni “ən azı orta təhsili olan 25 və daha çox yaşlı olan gənclərin bu yaşda olan cəmi əhalidə payı” sub-indeksi üzrə sıralamada qadınlar üzrə İslandiya (100%), Finlandiya (100%), Kanada (100%), Avstriya (100%), Lüksemburq (100%) ilk beşlikdə yer alıb. Estoniya, Latviya və Çexiya da 100%-lik göstəriciyə malikdirlər. Bu ölkələrdə kişilər üzrə də bu göstərici (yalnız Avstriyada 99,8%) 100%-dir. 177 ölkə arasında Azərbaycan qadınlara aid göstərici üzrə (93,9%) 32-ci yerdə, Gürcüstan isə (97,2%) 16-cı yerdə qərarlaşıb. Bu sub-indeks üzrə Burundi (7,5%), Mali (7,3%), Burkina Faso (6,1%), Nigeriya (4,7%), Çad (1,7%) ən aşağı göstəriciyə malik olan beş ölkədir. Bu sub-indeks üzrə sıralamada da iqtisadi inkişaf səviyyəsi müəyyən rol oynayır.

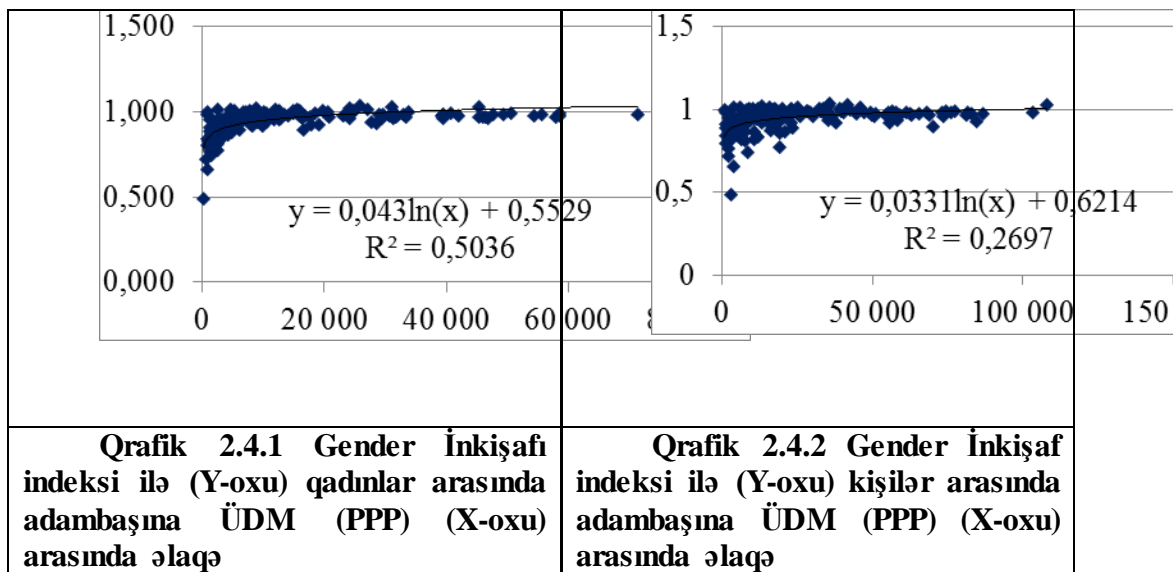
“Məşğulların sayının yaşı 15 və daha çox olan əhalinin sayında payı” sub-indeksi üzrə sıralamada Rvanda (83,9%), Madaqaskar (83,4%), Nepal (82,8%), Solomon adaları (82,1%), Burundi (80,4%) yüksək göstəriciyə malik ilk beş ölkədir. Bu o deməkdir ki, bu ölkələrdə yaşı 15 və daha çox olan qadınların yüksək faizi məşğuldur. Əlbəttə bu göstərici muzzdlu işçiləridən başqa həm də özüməşğulları əhatə etdiyindən nəticələr xeyli yüksək olur. Bu göstərici üzrə Əlcəzair (14,6%), Suriya (14,4%), İordaniya (14,4%), İrak (11,6%) və Yemən (5,8%) ən aşağı mövqeyə malik olan beş ölkədir. 190 ölkə arasında Azərbaycan 63,4%-lə 35-ci yerdə, Gürcüstan isə 57,4%-lə 70-ci yerdə qərarlaşıb. Qeyd edək ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 62,9%-dən (İsveçrə) 40,8%-ə (İtaliya) qədər dəyişir. Beləliklə, bu göstərici iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə ciddi əlaqədə deyil. Lakin buna baxmayaraq, kompozit indeks kimi Gİİ iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz qiymətləndirmə metodlarından fərqli olaraq, Gİİ kompozit indeks kimi yüksək iqtisadi inkişafa malik ölkələrdə daha kiçikdir. Bunu 2.4.1 və 2.4.2-ci qrafiklərdən görmək olar. Gİİ ilə adambaşına (həm qadınlar, həm də kişilər) ÜDM həcmi arasındakı əlaqə göstərir ki, ölkənin iqtisadi imkanları artdıqca ölkədə gender qeyri-bərabərlik dərəcəsi də azalır.

Gender İnkişafı İndeksi (Gİİ) də gender bərabərliyinin təmin edilməsində ölkələrin müqayisə edilməsi və qabaqcıl təcrübələrin öyrənilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayır. Gİİ 5 sub-indeks əsasında hesablanan kompozit indeksdir: 1) insan inkişafı indeksi; 2) doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu; 3) gözlənilən təhsil müddəti; 4) orta təhsil müddəti; 5) adambaşına ümummilli gəlir. Bu sub-indekslər əsasında hesablanan kompozit indeksin qadınlar və kişilər üzrə adambaşına ÜDM həcmi ilə (beynəlxalq dollar üzrə) əlaqəsi 2.4.3-cü və 2.4.4-cü qrafiklərdə verilmişdir. Qrafiklərin ümumi trendi deməyə əsas verir ki, ölkənin iqtisadi inkişafı gender inkişafını da stimullaşdırır. Qeyd edək ki, qeyd edilən sub-indekslərin heç biri birbaşa qanunvericiliklə bağlı deyil və institusional dəyişikliklər gender inkişafı indeksinə dolayısı ilə təsir göstərir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qadın hüquqlarının müdafiəsi və gender bərabərliyi sahələrində inkişafın təmin edilməsi məqsədilə milli mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üçün bu sahələrdə qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən faydalanmaq olar. Biz yuxarıda qeyd etdiyimiz kəmiyyətə ölçü metodlarına əsaslanaraq bir neçə ölkənin təcrübəsini müqayisəli təhlil edək.

• *Bəzi post-sovet ölkələrində qadın hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri*

Rusiya qadın hüquqlarının müdafiəsi və gender bərabərliyinin təmin edilməsi sahəsində ciddi nailiyyətləri olan ölkə hesab edilmir. Bunu yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz kəmiyyət göstəriciləri də bir daha təsdiq edir. Belə ki, DST-nin Qadınlara Qarşı Zorakılığın Yayılmasına dair Hesabatlara Rusiya Federasiyası daxil edilməyə də qadınlara qarşı zorakılıq halları ilə bağlı aparılan tədqiqatlar bu ölkədə belə halların tez-tez baş verdiyini deməyə əsas verir. Məsələn, T.K.Rostovskaya və N.A.Bezverbnaya [0] tərəfindən aparılan tədqiqatın nəticələrinə əsasən Rusiya Federasiyasında qadınlara qarşı məişət zorakılığının miqyası ilə bağlı statistika aparılsa da onun meyarları aydın deyil və bəzi hallarda müxtəlif mənbələrin məlumatları bir-birinə zidd olur. Ailədə döyülmənin kriminal hesab edilməməsi ilə bağlı 2017-ci ildə qanunun qəbul edilməsi məişət zorakılığı ilə bağlı statistik məlumatların toplanmasını xeyli çətinləşdirdi. Tədqiqatda həmçinin qeyd edilir ki, “2018-ci ilin nəticələrinə əsasən Rusiyada qadınlar dünyanın ən həssas təbəqələri arasında yer alıblar: Rusiya, Liberiya, Qabon və ya Yəmən kimi ölkələrlə bir sırada yer alaraq qadınları zorakılıqdan qorumaq üçün qanunvericilik sahəsində sıfır bal toplayıb. Bizdə hələ də qadınların müdafiəsi üçün zəruri olan qanunvericilik tədbirləri, o cümlədən məişət zorakılığının qarşısının alınması, təqib haqqında qanunlar yoxdur. Təşkilatlar iş yerlərində təcavüzün nə olduğunu izah edən korporativ kodlar qəbul etməyiblər. Rusiya Federasiyası Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Zorakılığa dair Konvensiyasına hələ də qoşulmayıb”. [0, s.94-95]

Rusiyada qadınlara qarşı zorakılıq halları ilə bağlı məlumatları əksər tədqiqatçılar etibarlı hesab etmirlər. Belə ki, bu məlumatlar əsasən iki mənbədən əldə edilir. Birinci mənbə rəsmi statistikadır. Belə statistikanın çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, əksər hallarda zorakılığa məruz qalanlar rəsmi orqanlara mürə-

ciət etmirlər. İkinci mənbə isə sosioloji sorğulardır. Bu mənbənin də etibarlığına şübhənin yaranması sorğuların yüksək keyfiyyətlə və bütün regionları əhatə etməməsi ilə bağlıdır. Lakin buna baxmayaraq, hətta rəsmi statistikanın verdiyi məlumatlara əsaslanaraq Rusiya Federasiyasında qadınlara qarşı zorakılıq hallarının yüksək olduğunu təsdiqləmək olar. Belə ki, Rusiya Federasiyasının 2019-cu il üzrə Hesabatında qeyd edilir ki, bu ölkədə hər üç ölüm hallarından biri məişət zəminində baş verir. Bu və ya digər səbəblərdən baş verən hər dörd zorakılıq halından biri məişət zəminində baş verir [0]. Qadınlara qarşı Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv Edilməsi Haqqında Konvensiyanın (CEDAW) tələblərinin Rusiya Federasiyası tərəfindən hansı səviyyədə yerinə yetirilməsi haqqında Rusiya Qadın QHT-nin Konsorsiumu 2010-cu ildə alternativ hesabat hazırlayaraq, bu sahədə ciddi problemlərin olduğunu bildirdi. [0] Bu hesabata əsasən, Rusiya qadın hüquqlarının qorunması, qadınlara qarşı zorakılıqların aradan qaldırılması və Gender bərabərliyi ilə bağlı beynəlxalq konvensiyalara qoşulsa da bəzi səviyələrdə, məsələn, məişət zəminində olan zorakılıqların aradan qaldırılması ilə bağlı qanunvericiliyə hələ də malik deyil. Qeyd edək ki, məişət miqyasında döyülmə hallarına qarşı qanunvericilik səviyyəsində tədbirlərin görülməməsi bu halların ilbəl artmasına səbəb olur.

Rusiya Federasiyasında qadınlara qarşı məişət zorakılığının yüksək səviyyədə olması və belə halların qarşısının alınması ilə bağlı zəruri qanunvericilik aktlarının olmaması faktı “ANNA” Zorakılığın Qarşısının Alınması Mərkəzi tərəfindən hazırlanan hesabatda da qeyd edilir. Hesabat BMT-nin Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması Komitəsinə alternativ hesabat kimi 2015-ci ildə təqdim edilib. [0] Hesabatda qeyd edilir ki, məişət zorakılığı Rusiya Cinayət Məcəlləsində ayrıca cinayət kimi tanınmır. Yalnız bədən xəsarəti və ya digər cinayət tərkibli hərəkətlər olarsa, onda cinayət müddəası tətbiq edilir. Beləliklə, qadınlara qarşı ailədə zorakılıq hərəkətləri, o hallarda cinayət hesab edilir ki, bu hərəkət digər insanlara qarşı da zorakılıq cinayəti kimi olsun və bu hallar Rusiya Cinayət Məcəlləsinin VII hissəsi ilə cəzalandırılır (şəxsiyyətə qarşı cinayətlər).

Gender İnkişafı və Gender qeyri-bərabərliyi göstəriciləri üzrə Rusiya Federasiyasının göstəriciləri Azərbaycanla müqayisədə bir qədər yüksəkdir. Belə ki, 170 ölkə arasında Rusiya Federasiyası GDİ üzrə 1,007 balla 17-ci, Azərbaycan 0,943 balla 105-ci yerdə qərarlaşıblar. 162 ölkə arasında GIİ göstəricisi üzrə Rusiya 0,225 balla 50-ci, Azərbaycan isə 0,323 balla 74-cü yerdə olublar. Rusiya Federasiyasının gender inkişafı indeksinin və ya gender qeyri-bərabərliyi indeksinin Azərbaycana nisbətən bir qədər üstün olması qətiyyənlə o demək deyil ki, bu sahələrdə Azərbaycan Rusiyanın milli mexanizmlərindən istifadə etməlidir. Qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün hər bir dövlətin özünəməxsus mexanizmləri ola bilər. Reallıqda da məhz belədir. Hər bir ölkə beynəlxalq konvensiyaların tələblərini nəzərə alaraq və öz tarixindən, mədəniyyətindən, iqtisadi inkişafından çıxış edərək, milli spesifikliyi nəzərə alaraq, milli mexanizmlər tətbiq edir. Lakin inkişaf etmiş ölkələrin digər

ölkələrdən üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onlar yüksək inkişafa nail olaraq, tutduqları inkişaf yolunun doğru və ya doğruya daha yaxın olduqlarını sübut ediblər. Qadın hüquqlarının müdafiəsi səviyyəsi və gender bərabərliyi dərəcəsi iqtisadi inkişafı uzunmüddətli dövr üçün kointeqrasiya etdiyindən belə ölkələrin təcrübəsi bizim üçün daha cəlbedicidir. Ona görə də GGGİ, GDİ, Gİİ indeksləri üzrə bu sahədə daha cəlbedici olan ölkələrin qadın hüquqlarının müdafiəsi və gender bərabərliyi ilə bağlı milli təcrübəsini öyrənmək daha məntiqlidir. Belə ölkələrdən biri Litvadır.

2022-ci il üzrə GGGİ indeksi sıralamasında Litva 0,799 balla 11-ci yerdədir. GDİ üzrə sıralamada 1,030 balla 2-ci, Gİİ indeksi üzrə 0,124 balla 34-cü yerdədir. 15-49 yaşlı qadınlara qarşı seksual xarakterli zorakılığın yayılması göstəricisinə görə də Litvanın göstəriciləri orta dünya göstəricisindən azdır. Belə ki, 15 və daha çox yaşlı və nə vaxtsa nikahda olan qadınların 22%-i həyatları boyu ən azı bir dəfə zorakılığa məruz qalmışlar. Son bir il üzrə göstərici isə 4% olmaqla digər post-sovet ölkələri ilə müqayisədə daha yaxşıdır.

Qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı Litvada tətbiq edilən mexanizmlər ölkə keçmiş Sovet İttifaqından müstəqillik əldə etdikdən sonra inkişaf etdi. Litva Sovet İttifaqının tərkibində olanda digər sovet respublikalarında olduğu kimi insan hüquqlarının qorunması realıqda arxa plana keçmişdi. Kommunist Partiyasının qəbul etdiyi qərarların, beşillik planların yerinə yetirilməsi üçün insanlar qul kimi istismar edilirdi. Keçmiş Sovet İttifaqında gender bərabərliyi anlayışı qabardılmasa da insanların bərabərliyi deklarativ olaraq elan edilmişdi. Lakin realıqda ayrıca fərqin, o cümlədən qadının hüququnun qorunması, həmçinin gender bərabərliyinin təmin edilməsi kommunist ideologiyasının təntənəsi kimi saxtalaşdırılırdı. Litva müstəqillik əldə etdikdən və beynəlxalq hüququn subyekti kimi qloballaşma prosesinə qoşulduqdan sonra qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyinin təmin edilməsi prioritetə çevrildi.

Litva dövlətinin 1992-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyasının 29-cu maddəsində Litvada gender bərabərliyinin təmin edilməsi təsbit edilib. Litva qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyinin təmin edilməsinə yönələn və əvvəlki paraqraflarda təhlil etdiyimiz bütün beynəlxalq Konvensiyalara qoşulub və BMT-nin bu problemlərlə bağlı tədbirlərində aktiv iştirak edir. Pekin Bəyannaməsi və Fəaliyyət üçün Platformasına qoşularaq Litva öz üzərinə götürdüğü öhdəlikləri uğurla yerinə yetirmək məqsədilə yeni bir mexanizm - Litva Qadınlарının İnkişafı Proqramını formalaşdırdı. Elə bunun nəticəsidir ki, bu sənəddə nəzərdə tutulan vəzifələrin Litva tərəfindən yerinə yetirilməsi üzrə Hesabatda qeyd edilir ki, Litva GGGİ və Gİİ üzrə mühüm uğurlar əldə edib. Lakin bu proses daim inkişafda olan prosesdir. [0] Litvada qadınların iş yeri əldə etmək və iş yerlərində kişilərlə bərabər şəraitdə işləmək sahəsində də uğurlar var.

Litvanın Avropa İttifaqına qəbul edilməsi onun qanunvericiliyinin, o cümlədən gender bərabərliyi ilə bağlı qanunların Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasını tələb edirdi. Litva bu proses üçün ayrılmış vaxt çərçivəsində bu vəzi-

fənin də öhdəsindən uğurla gəldi. Gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün 2010-2014 və 2015-2021-ci illəri əhatə edən iki mühüm proqram “Qadın və Kişilər üçün bərabər imkanlar Proqramı” qəbul edildi. Bu proqramlar gender bərabərliyinin təmin edilməsi məqsədini güdən və daha əvvəl qəbul edilən qanunların konkret davamı kimi inkişaf edirdi. Belə ki, hələ 1998-ci ildə Litvada “Qadın və Kişilər üçün Bərabər İmkanlar haqqında Qanun” və 2005-ci ildə “Bərabər Rəftar Haqqında Qanun” qəbul edilmişdi. Bu qanunlar qadınlara qarşı böyün növ ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Bu qanunların uğurlu implementasiyası məqsədilə 1999-cu ildə “Bərabər İmkanlar Ombudsmanı” institutu da yaradılmışdır. [0] Bu qanunlar bir neçə dəfə edilən dəyişiklikdən sonra daha da təkmilləşmişdir. Hazırda bu qanunlara əsasən, işə götürən iş axtarandan onun ailəsi, yaşı, şəxsi həyatı, gələcək ailə planlaşdırması haqqında heç nə soruşa bilməz.

Litvanın Sosial Təhlükəsizlik və Əmək Nazirliyi ölkədə gender bərabərliyinin təmin edilməsinə cavabdehdir. Buna baxmayaraq, gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün müstəqil qurum kimi Bərabər İmkanlar Ombudsmanı da fəaliyyət göstərir. Bu qurum hər cür ayrı-seçkiliklə, o cümlədən, genderlə, yaşla, etnik mənsubiyyətlə, irqlə, dillə, sosial statusla, dini inancla, vətəndaşlıqla və digər növ ayrı-seçkiliklərin aradan qaldırılması problemləri ilə məşğul olur. Qeyd edək ki, Litva parlamentində İnsan Hüquqları Komitəsi də fəaliyyət göstərir. Ölkənin regionlarında gender bərabərliyinin təmin edilməsi üçün həm Ombudsmanın regional ofislərinin, həm də bələdiyyələrin rolu böyükdür.

Beləliklə, əminliklə deyə bilərik ki, müəyyən dövrdə Azərbaycanla eyni totalitar dövlət çərçivəsində mövcud olan Litvanın qadın hüquqlarının qorunması və gender bərabərliyinin təmin edilməsi sahəsində təcrübəsi maraqlı doğurur. Azərbaycanın bu sahədə uğurlarının çox olmasına baxmayaraq, Litva təcrübəsindən də, yerli şəraitin tələblərini nəzərə alaraq, yararlanmaq olar.

İstinadlar:

1. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240026681>
2. Т.К. Ростовская, Н.А. Безвербная, 2020. Насилие в отношении женщин: мировые тенденции. Женщина в российском обществе 2020. № 2. С. 89-98 ББК 60.561.51 DOI: 10.21064/WinRS.2020.2.8
3. Тауסיнова О.К., 2022. Причины и последствия насилия в отношении женщин. сетевой научный журнал «Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие». Том 10, № 1 (36), DOI: 10.23888/humj202210193-101
4. https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/RUS/INT_CEDAW_NGO_RUS_46_9968_E.pdf
5. https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/RUS/INT_CEDAW_NGO_RUS_21870_E.pdf,
6. Republic of Lithuania national-level review on the Implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) For the Period from 2014 to 2019. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/CSW/64/National-reviews/Lithuania.pdf>
7. <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/countries/lithuania>

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕХАНИЗМОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЖЕНЩИН В РАЗНЫХ СТРАНАХ

Ламия Зейналова*

Резюме

Проблема защиты прав женщин и гендерного равенства в первую очередь связана с законодательством о правах человека в стране. Однако исторически сложившиеся традиции в обществе, экономическая ситуация, уровень образования и другие факторы не остаются незатронутыми. Именно поэтому страны развиваются на разных уровнях в решении проблемы защиты прав женщин и гендерного равенства.

Присоединение к международным конвенциям по правам человека и правам женщин, использование международных и региональных механизмов не означает, что страны будут развиваться на одном уровне в области решения проблем. Это подтверждают и исследования, проведенные Всемирным экономическим форумом. Так, согласно отчетам Всемирного экономического форума за 2001 г., первая десятка стран с точки зрения защиты прав женщин и обеспечения гендерного равенства вошла в первую десятку как по географическому положению, так и по уровню экономического развития. Здесь лидерство принадлежит Исландии. Финляндия, Норвегия, Новая Зеландия, Швеция, Намибия, Руанда, Литва, Ирландия и Швейцария входят в первую десятку. Однако в таких оценках не учитываются правонарушения, связанные с любым насилием в отношении женщин, в том числе насилием в семье. Статистику случаев насилия в отношении женщин за период 2000-2018 годов вела Всемирная организация здравоохранения. Эти статистические данные обычно основаны на опросах. Всемирная организация здравоохранения рассматривает насилие в отношении женщин как серьезную проблему для здоровья. Такое насилие создает долгосрочные проблемы с физическим здоровьем женщин, что часто приводит к проблемам с репродуктивным и психическим здоровьем.

Ключевые слова: *права женщин, права человека, физическое насилие, психическое насилие, проблемы со здоровьем, Индекс гендерного разрыва.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF PROTECTION MECHANISMS WOMEN'S RIGHTS IN DIFFERENT COUNTRIES

Lamia Zeynalova*

Abstract

The problem of protection of women's rights and gender equality is primarily related to the legislation on human rights in the country. However, historically formed traditions in society, economic situation, level of education and other factors do not remain unaffected. That is the reason why countries are developing at different levels in solving the problem of the protection of women's rights and gender equality.

Joining international conventions on human rights and women's rights, using international and regional mechanisms does not mean that countries will develop at the same level in the field of problem-solving. This is also proven by the research conducted by the World Economic Forum. Thus, according to the World Economic Forum Reports for 2001, countries that

---

* Докторант Бакинского государственного университета

* Ph.D Candidate, Baku State University

are significantly different from each other in terms of both their geographical location and the level of economic development were included in the top ten in international comparison for the protection of the rights of women and ensuring gender equality. Here the leadership belongs to Iceland. Finland, Norway, New Zealand, Sweden, Namibia, Rwanda, Lithuania, Ireland, and Switzerland are among the top ten.

However, offenses related to any violence against women, including domestic violence, are not considered in such assessments. Statistics of cases of violence against women for the period 2000-2018 were conducted by the World Health Organization. These statistics are usually based on surveys. The World Health Organization treats violence against women as a serious health problem. Such violence creates long-term physical health problems for women, in the vast majority of the cases leading to reproductive and mental health problems.

Keywords: *women's rights, human rights, physical violence, mental violence, health problems, Global Gender Gap Index.*